

# ALT HVAD I HAR GJORT MOD EN AF DISSE MINDSTE

## Refleksioner over kirkens ansvar over for udviklingshæmmede



Sognepræst, cand.theol. Line Rudbeck

**RESUMÉ:** Som kirke og menighed har vi et særligt ansvar over for de “mindste” i menigheden og i samfundet generelt. Udviklingshæmmede er nogle af de “mindste” og mest sårbare mennesker i vores samfund i dag, og derfor har vi et pastoralt og diakonalt ansvar over for dem. I indeværende artikel præsenteres et historisk rids af forholdene for udviklingshæmmede i samfundet såvel som inden for kirken. Derudover deles erfaringer fra hverdagen som præst i Landsbyen Sølund ved Skanderborg, som er et bosted for cirka 230 voksne udviklingshæmmede, hvor ritualer, salmer og bønner i forbindelse med gudstjenester og i et sjælesørgerisk rum er med til skabe rum for de udviklingshæmmedes tro, sorg, savn, håb med videre og “låne dem” et sprog for det, de ikke selv kan udtrykke.

“Alt, hvad I har gjort mod en af disse mine mindste brødre, det har I gjort mod mig.” Sådan lyder det i den tekst fra Matthæusevangeliet 25. kapitel, som har fået overskriften “Verdensdommen”. Over for den undrende gruppe af dem, der i teksten kaldes retfærdige, forklarer Jesus, hvornår han var den sultne, som de gav mad, hvornår han var den tørstige, som de gav noget at drikke, hvornår han var den fremmede, som de tog i mod, hvornår han var den nøgne, som de gav tøj og hvornår han var den syge eller fængslede, som de besøgte. For hvad de gjorde mod en af de mindste brødre (i menigheden), gjorde de samtidig

mod ham. I det kirkelige landskab herhjemme er der en god tradition for at vise særlig omsorg for de mennesker, som Jesus i Matthæusevangeliet kalder for de mindste brødre. I såvel ansættelser af funktionspræster som i diakonale projekter i kirkeligt regi har de udsatte grupper mulighed for at møde pastoral og næstekærlig omsorg.

I Det Ny Testamente bliver vi mindet om, at der er et sted, hvor det ikke gælder om at være størst, præstere mest og handle hurtigst, som ellers er plusord, der gælder de fleste steder i samfundet. I forhold til Gud har vi lov til “blot” at være de skabte

mennesker, vi er, og derfor må den kirkelige diakoni favne menneskehedens mangfoldighed.

I denne mangfoldighed findes mennesker for hvem krop og sind er besværlige og bøvlede at være udstyret med, og for hvem det kan være nødvendigt at blive hjulpet og støttet i alle hverdagens store og små gøremål. Det kan for eksempel være mennesker med handicap af den ene eller den anden art, herunder udviklingshæmning. Som præst i Landsbyen Sølund ved Skanderborg, som er et bosted for cirka 230 voksne udviklingshæmmede, møder jeg en stor palet af det mangfoldige menneskeliv. I indeværende artikel vil jeg beskrive og reflektere over den pastorale og teologiske praksis i en menighed, som består af udviklingshæmmede. Da min erfaring stammer fra et bosted og fra bofællesskaber, bruger jeg beskrivelsen "beboer". Jeg bruger også begrebet "udviklingshæmmede", fordi det er det ord, beboerne selv bruger om deres handicap.

Jeg mener, at udviklingshæmmede er nogle af de mindste (brødre) i nutidens samfund og dermed også i menighederne. Derfor skylder kirken (bredt forstået) og de forskellige kirkelige organisationer at favne de udviklingshæmmede i menighedernes fællesskab, ligesom udviklingshæmmede også skal tænkes med i det, der traditionelt har været kirkens fire hovedopgaver – forkyndelse, diakoni, mission og undervisning.

Udviklingshæmmede har gennem historien været udsat for massive svigt, menneskelige tab, fysisk og psykisk vold med videre. på de institutioner, de blev anbragt på. I perioden 1945 til 1958/59 var den samfundsmæssige tendens og tanke, at udsatte grupper kunne (og skulle) behandles eller opdrages på store institutioner, der oftest var ledet af læger eller havde lægeligt

tilsyn. Lægernes indflydelse var navnlig meget stærk inden for psykiatrien og særforsoget, hvorunder udviklingshæmmede blev placeret. Her var behandlingsindsatsen domineret af medicinske metoder. Indgreb som *lobotomi*, sterilisation og kastration var udbredte. Inden for datidens forskning i udsatte grupper generelt, hvorunder prostituerede, vagabonder, stofmisbrugere, alkoholikere og flere andre hørte, spillede læger en hovedrolle.

Det vil med andre ord sige, at de grupper, som i Matt 25 bliver kaldt de mindste brødre og som Jesus fortalte stod ham særlig nær, i det danske samfund for under 100 år siden blev betragtet som syge, der skulle kureres.

I slutningen af 1950'erne blev der rejst en massiv offentlig kritik af forholdene for de udsatte grupper. Kritikken blev taget til efterretning og imødegået med nye love, der ville normalisere de udsatte grupper. Det gjaldt i love for børneforsoget (1958), åndssvageforsoget (1959), betænkningen vedrørende Statens sindssygevæsen (1956) og arbejdsanstalterne (1959), hvor den danske stat tog ansvaret for de pågældende grupper.

De udviklingshæmmede kom ind under åndssvageforsoget, hvor de boede på store centralinstitutioner fordelt ud over landet. Hverdagen var i denne periode desværre ikke stort bedre end i den foregående. Mange blev fastspændt i døgndrift, tvangsmedicineret og udsat for både vold og nedværdigende behandling. I september 2010 satte Kristeligt Dagblad i en artikelserie fokus på dette sorte kapitel i den danske socialhistorie, hvor altså en stor gruppe mennesker blev udsat for omsorgssvigt af den danske stat.

Kritikken fra før 1959 fortsatte og i takt med, at ideer om demokratisering, bofællesskaber og behandling i lokalsamfundet

vandt frem, blev der gjort op med de store institutioner, som langsomt begyndte at blive afviklet. Samtidig skete der ændringer i den faglige tilgang til de udsatte grupper fra en ensidig lægelig til en flerfaglig omsorg med lægelige, pædagogiske, sociale og psykologiske tiltag. Såvel lobotomi som psykokirurgi blev udfaset.

Frem mod 1980 opnåede udsatte grupper yderligere rettigheder, og der blev vedtaget omfattende lovgivningsmæssige ændringer. Det drejer sig blandt andet om bistandsloven (1976), psykiatriens overgang fra stat til amter (1976) og udlægningen af åndssvageforsorgen (1980). Den 1. januar 1980 blev hele særforsorgen udlagt til amter og kommuner. Statens Åndssvageforsorg blev nedlagt og de udviklingshæmmede flyttede i mindre institutioner, bofællesskaber med videre med pædagogisk uddannede medarbejdere. Selvom vilkårene for de udsatte grupper ændredes markant, blev der ikke gennemført en fuldstændig ligestilling i 1980. Som eksempel kan nævnes, at det først i 1989 blev muligt for sindslidende og udviklingshæmmede at gifte sig uden en særlig tilladelse fra Justitsministeriet.

Når jeg taler med søskende eller andre pårørende til udviklingshæmmede, der er født inden slutningen af 1950'erne, hører jeg ofte, hvordan forældrene af læger og andre professionelle blev rådet til at sende det udviklingshæmmede barn på institution og i øvrigt glemme alt om det. Det var et tabu at få et udviklingshæmmede barn og den sorg, der fulgte med at sende sit barn på institution, stod de derfor ofte helt alene med. Der var ikke nogen samfundsmæssig forståelse for, at det kunne være problematisk at give afkald på sit "åndssvage barn", der blev betragtet som noget "forkert" / "sygt", som skulle fjernes. Man overvejede heller ikke, at det udviklingshæmmede

barn kunne savne sin familie. I dag ved vi, hvor vigtig tilknytning er. Når et barn bliver født, prioriteres det højt på de danske fødegange, at far, mor og barn lades alene de første par timer for at skabe den allerførste tilknytning, som er vigtig for barnets videre udvikling. Relation, tilknytning, kærlighed eller behovet for at kende sin historie var absolut ikke tanker, der havde vundet indpas i åndssvageforsorgen i størstedelen af 1900-tallet og derfor er mange af de ældre udviklingshæmmede, jeg møder, fulde af ar på sjælen eller "indersiden", som de selv kalder det, ligesom de ofte er rod- og historieløse.

Folkekirken har gennem flere år tilbudt konfirmationsforberedelse til udviklingshæmmede børn og mange steder, hvor der har været en institution, bosted eller bofællesskab, har de lokale præster holdt gudstjenester for beboerne de pågældende steder – typisk op mod jul, påske eller høst – og nogle steder har der været afholdt inkluderende gudstjenester, hvor udviklingshæmmede og andre i menigheden har fejret gudstjeneste sammen. I nogle stifter er der tradition for en årlig stiftsdag med en gudstjeneste for udviklingshæmmede, ligesom der i en årrække har været afholdt en stor gudstjeneste i forbindelse med Sølundfestivalen, som er verdens største musikfestival for udviklingshæmmede. Der har med andre ord været lokale kirkelige tilbud til udviklingshæmmede, men ud over et nogenlunde systematisk tilbud om konfirmationsforberedelse, har der aldrig været særlig fokus på eller fælles fodslag omkring den kirkelige betjening af bostederne, som der er det i forhold til hospitaler, hospicer, fængsler, arresthuse med videre.

Den 13. december 2006 vedtog FN den første handicapkonvention nogensinde, som skal sikre grundlæggende menneskerettigheder for personer med handicap. I

juli 2009 ratificerede Danmark konventionen, og det betyder, at vi som land har skrevet under på, at mennesker med handicap skal have de samme muligheder og rettigheder som resten af befolkningen. Den gældende Servicelov fra september 2013 understreger det samme.

På baggrund af konventionen nedsatte biskopperne i 2011 et bredt udvalg bestående af biskopper, præster, en forælder til et udviklingshæmmet barn, Kristeligt Handicapforening, Teologisk Pædagogisk Center og Landsforeningen LEV, som skulle sætte fokus på folkekirkens arbejde blandt udviklingshæmmede og andre mennesker med særlige behov. Udvalget har blandt andet lavet en inspirationsfolder til præster og andre, der arbejder i kirken samt en folder til pædagoger, der skal inspirere til at støtte beboerne i deres religiøsitet eller livssyn. Sidstnævnte folder bliver rundsendt til bostederne medio 2014. Tanken er ydermere at nedsætte en fokusgruppe med repræsentanter fra hvert stift, hvis opgave det skal være fortsat at sætte fokus på det kirkelige arbejde blandt udviklingshæmmede rundt omkring i stifterne. I forhold til situationen for blot få årtier siden, er der i dag større samfundsmæssig såvel som kirkeligt fokus på udviklingshæmmede.

De første spørgsmål, der melder sig, når teologien og den kirkelige hverdag bliver udfordret af en "ny gruppe", er ofte, hvordan vi skal være kirke for og blandt disse mennesker og i det her tilfælde udviklingshæmmede? Min påstand er, at teologer og præster har en fantastisk "værktøjskasse" og et tydeligt "sprog" at bruge i mødet med udviklingshæmmede, ligesom kirken som liturgisk såvel som kulturhistorisk "rum" kan tilbyde udviklingshæmmede noget, som de har behov for. Jeg beskrev ovenfor, hvordan mange udviklingshæmmede qua de forhold, de har levet under, har store ar

på sjælen og derfor er min erfaring, at det særligt er sjælesorg, som ud over et tilbud om gudstjenester, bør prioriteres i de pastorale og diakonale tilbud til udviklingshæmmede. Jeg vil senere i artiklen give et bud på, hvordan sjælesorgen kan spille en vigtig rolle i udviklingshæmmedes liv og samtidig reflektere over, hvordan og hvorfor ritualer, bøn, velsignelse med videre er så stærke udtryksformer.

"Jamen, forstår de noget af det?" Sådan er jeg ofte blevet mødt af mennesker, der hører, at jeg er præst for udviklingshæmmede. Teologien og vores evangelisk-lutherske folkekirke har traditionelt set og i folks bevidsthed haft det talte ord som sin primære ytringsform og dermed intellektet som det, den hovedsagligt har henvendt sig til. De senere år har der imidlertid inden for teologien såvel som den pastorale praksis været fokus på "kroppen" og de forskellige sanser. Her kan nævnes teologiske udgivelser om "kroppens teologi", pilgrimsvandring, meditations- og stillegudstjenester, babysalmesang, skærtorsdagsmåltider i kirkerummet med videre.

Udviklingshæmmede lever meget mere i deres følelser end i deres intellekt. Mange har en lav kognitiv udviklingsalder, og derfor er det nødvendigt at kommunikere på en måde, som svarer til deres kognitive og følelsesmæssige forståelseshorizont. Mange af de beboere, som jeg kender, har en udviklingsalder på under 2-3 år, hvilket betyder, at de i deres sanse- og forståelsesverden stadigvæk er (sårbare) børn indeni, og det er nødvendigt at tage den betragtning med i planlægningen af gudstjenester, kirkelige handlinger, sjælesorgssamtaler med videre. Det er vigtigt, at gudstjenesterne har en meget enkel og stram liturgi, og at de, i så høj grad som det er muligt, skal tale til sanserne. Derudover er det vigtigt i gudstjenesterne af have øje for relationen

mellem præsten og den enkelte i menigheden og på relationen menigheden imellem. På den måde kan der tages højde for, at beboerne qua deres handicap har brug for sikkerhed og tryghed. De får sikkerhed i det forudsigelige i gudstjenesternes liturgi og tryghed gennem relationen til mig, deres pædagoger og de andre i menigheden. Beboerne i Landsbyen Sølund befinder sig derfor bedst, når vi holder såkaldte "særgudstjenester", som er planlagt specielt til dem. Beboere i bofællesskaber, som oftest har en højere kognitiv udviklingsalder, kan sagtens få udbytte af at deltage i højmesser i sognet, hvis de får den nødvendige støtte, så de stadigvæk kan føle sig trygge ved det, der foregår.

Gudstjenesterne for Sølunds beboere har i lighed med højmesse en fast liturgi. Jeg har (naturligvis) skelet til højmessens liturgi og sorteret enkelte led fra, så gudstjenesterne bliver så enkle som muligt uden at miste hverken højtidelighed, mening eller centrale elementer. Efter klokkeringning og prælude starter jeg gudstjenesten ud med at gå rundt med en lille klokke og ringe for hver enkelt beboer. Kirkeklokkerne, som sættes i gang fem minutter inden gudstjeneste går i gang, kalder beboerne til gudstjeneste og byder dem velkomne i kirkedøren. Og med den lille klokke bliver hver og en set og budt velkommen til gudstjeneste. Den indledende runde med klokken plejer at afføde mange smil og øjenkontakt – også hos dem, der ellers undgår øjenkontakt – og mit teologiske argument er at vise dem, at de hver og en er et Guds barn, set som dette og velkommen til gudstjeneste. I hverdagen er de som oftest del af en gruppe enten i det hus, de bor eller i det aktivitetstilbud, de deltager i. De ældste beboere har boet under åndssvageforsorgen, hvor de sov på sovesale, gik ens klædt og havde meget få personlige

ejendele, og derfor virker det stærkt at blive set som individ i forbindelse med gudstjenesterne. Gudstjenesten i øvrigt er som nævnt bygget op omkring leddene i højmesse med salmesang, bøn, den apostolske og aronitiske velsignelse, en kort prædiken og med jævne mellemrum nadver.

Hvor jeg som præst ved en almindelig højmesse i Skanderborg sogn med ord forkynder det glade budskab, må jeg ved mine gudstjenester i Landsbyen Sølund ofte "være" det glade budskab og med min krop, med "rekvisitter" og i min relation med beboerne illustrere og forkynde evangeliet. Jeg forsøger at komme rundt til alle i menigheden flere gange i løbet af gudstjenesten for vedvarende at inkludere dem i menighedens fællesskab.

Salmer, bønner og velsignelse er ikke blot vigtige elementer i gudstjenesterne. De er det i høj grad også i sjælesorgssamtalerne, som fylder en del i mit arbejde. Mange udviklingshæmmede har positive erindringer – bevidste eller som oftest ubevidste – om bøn og salmesang fra deres barndom eller ungdom, som bliver vækket, når vi synger eller beder. Størstedelen af beboerne i Landsbyen Sølund – og mit indtryk er, at det samme gør sig gældende for de fleste udviklingshæmmede – har en tydelig religiøsitet og tro, som de gerne vil have mulighed for og hjælp til at udtrykke. Hertil er salmer, bønner og ritualer vigtige, for en af deres styrker er, at de jo kan låne os et sprog for alt det, vi ikke selv har et sprog for. Det gælder i virkeligheden i alle sammenhænge, hvor vi synger salmer og bruger ritualer og bønner, hvad end vi er børn eller voksne, er udviklingshæmmede eller normalt udviklet. Og det element bliver særligt tydeligt i en sammenhæng, hvor mange har et meget begrænset talesprog og ordforråd. Muligheden for at "låne ord eller et sprog" er noget, som jeg benytter mig af i

de mange sjælesørgeriske samtaler, jeg har.

“Jeg har aldrig haft det så godt, som efter jeg mødte dig”. Sådan kunne Holger på over 80 år finde på at sige til mig efter en times snak og en kop kaffe. Gennem flere år mødtes jeg jævnligt med Holger, hvor vi talte om de historier, det savn, den frygt, den tro, de drømme og det håb, han bar på. Når han sagde, at han aldrig havde haft det så godt, som efter han mødte mig, så skyldtes det netop, at jeg som præst kunne skabe et sjælesørgerisk rum, hvor der var plads til at tale om “indersiden”.

Med rum forstås, at der i sjælesorgsamtalen i lighed med i kirkerummet er så “højt til loftet”, at den “inderside”, der nu engang er vores, kan rummes. Og højt til loftet er der netop, fordi korset har en plads i evangeliet. Når den kristne grundfortælling kan rumme korset, er der også plads til os mennesker med de mærker og ar på krop og sjæl, som vi bærer rundt på. Den rummelighed er vigtig at få givet udtryk for, når jeg og andre præster skal skabe et sjælesørgerisk rum, hvor udviklingshæmmede kan føle sig trygge. Der skal være plads til alt, hvad de er og bærer på. Holger havde mange ar på sjælen. Han var lidt atypisk for de beboere, jeg ellers møder, da han havde en høj kognitiv udviklingsalder, var reflekteret og velformuleret. Som stor teenager blev han i 1949 dømt til forsorg pga. tyveri, en dom der først blev ophævet i 1983. Følelsen af at være ufri slap ham aldrig, og han blev også boende i institutionsverdenen, fordi han stort set aldrig havde kendt andet. Holger var ikke barnedøbt, og da jeg havde kendt ham ca. et år, blev han døbt og konfirmeret i den lokale kirke. Han ville nemlig gerne, som han selv formulerede det, ind på roligt vand. I følelsen af “at komme ind på roligt vand” spillede kirkerummet også ind som et sted, hvor der er så højt til loftet, at det kunne rumme Holger,

som ellers stort set aldrig har kunnet rummes de steder, hvor han har boet. Han har blandt andet boet på Livø, hvor man sendte folk hen, man ikke vidste, hvad man ellers skulle gøre ved. Det var umuligt at stikke af fra Livø og det var Holger ellers god til.

Holger henvendte sig også til mig, efter at en af hans medbeboere var blevet bisat. Han spurgte, om Flemming selv havde besluttet, at han skulle brændes, for det ville han ikke. I samarbejde med lederen på hans boested, blev det noteret, at Holger ville begraves. Mange udviklingshæmmede gør sig tanker om, hvad der skal ske med dem, når de dør – både omkring begravelsen og i tiden efter. I samtale med udviklingshæmmede bliver eskatologien udfordret og det er nødvendigt, at jeg som præst hjælper med at sætte ord og billeder på opstandelsen og “det evige liv”. Tankerne om egen død bliver ofte aktuelle, når beboerne oplever et dødsfald blandt deres nærmeste. Det kan være meget svært for dem selv at sætte ord på de tanker, de har endsige tage initiativ til at tale om dem, og dog fylder de meget “på indersiden”. Derfor mener jeg, at det er vigtigt at spørge ind til, om den udviklingshæmmede mon har gjort sig tanker om sin egen begravelse. Mange udviklingshæmmede er rigtig bange for at ‘blive brændt’, fordi det ord og den tanke danner nogle voldsomme billeder på nethinden, når man er konkrettænkende.

Før jeg går ind i det sjælesørgeriske rum med en beboer, sikrer jeg mig, at vi ikke bliver forstyrret undervejs. Der skal ikke være en telefon, der ringer eller en, der bryder ind i samtalen. Foregår samtalen i beboerens hjem, er det vigtigt at orientere eventuelle medarbejdere om, at en sjælesørgerisk samtale fordrer et særligt “rum” uden afbrydelser. Beboeren skal vide, at han har præsten for sig selv i det aftalte tidsrum.

Da mange beboere i Landsbyen Sølund har et meget begrænset verbalt sprog, bruger jeg ofte små ritualer i sjælesorgen. Tidligere nævnte jeg den store styrke, der ligger i, at ritualerne sammen med salmerne kan låne os et sprog der, hvor vi ikke selv har et. En anden styrke ved ritualerne er, at de kan virke som et "frikvarter" eller pause fra alt det, der tynger i hverdagen.

Jimmi er en ung mand sidst i 20'erne. Han er meget sky og angst og bryder sig ikke om at være tæt på andre mennesker. Jeg fik kontakt til ham, fordi pædagogerne vidste, at noget af det, der havde betydet allermest for ham, var at gå til konfirmationsforberedelse og blive konfirmeret. Derfor tænkte de, at et besøg af præsten måske kunne glæde ham. Jeg vidste, at han ikke kunne klare, at jeg besøgte ham ret længe af gangen og også, at der skulle være fysisk afstand mellem os – gerne 4-5 meter – for at han følte sig tryk. Ud over afstanden havde vi et lille rækværk i mellem os, så tjente til at skærme ham. Mine besøg hos Jimmi tog et sted mellem 10 og 15 minutter og foregik på samme måde hver gang. Først sang jeg en kernesalme. Derefter sagde jeg trosbekendelsen, bad fadervor og eventuelt en fri bøn. Til sidst lyste jeg velsignelsen før jeg sang endnu en salme. I løbet af den tid, dette lille ritual varede, skete der en markant fysisk forandring med Jimmi. Når jeg kom, sad han med bortvendt ansigt og sammenkrøbet krop. I takt med, at han hørte de velkendte ord i salmerne, trosbekendelsen, fadervor og velsignelsen, løftede han hovedet, smilede over hele hovedet og kiggede på mig. Det var meget tydeligt, at det korte ritual med de mange velkendte led var et "frikvarter" for Jimmi midt i det liv, der ellers er så svært for ham.

Den næste historie handler om Jens. Jeg blev på et tidspunkt kontaktet af en pædagog, som fortalte, at Jens havde mistet sin

bror i en trafikulykke flere år tilbage. Jens talte meget tit om sin bror og fortalte, hvor meget han savnede ham. Medarbejderne var fortvivlede over, at han blev ved med at tale om den afdøde bror. De vidste snart ikke, hvad de skulle sige, og derfor bad de mig om at komme forbi og tale med ham.

Da jeg besøgte ham første gang, spurgte jeg forsigtigt til hans bror. Han nægtede pure at have (haft) en bror og gav udtryk for, at jeg gerne måtte gå igen. Efter et par ultrakorte besøg, fortalte han mig en dag, at hans bror var blevet kørt ned af en lastbil, og at han var meget ked af det. Han fortalte mig også om, hvad han og broren havde leget som børn. Jens blev glad, når han talte om sin bror, og samtidig blev han altid ked af det og fortalte, hvor meget han savnede ham. Hans kontaktpædagog havde fortalt mig, at brorens død og savnet af ham fyldte så meget for Jens, at det ofte overskyggede hele hans dag. Jens havde brug for at få skabt et rum, hvor sorgen over brorens død kunne få plads, og hvor den "kunne blive", så han kunne leve sit øvrige liv uden hele tiden at være tynget og hæmmet af sin sorg. Det er vigtigt, at beboernes sorg, savn, angst eller frygt får plads og bliver anerkendt og italesat. Som sjælesørger for beboerne går jeg ofte skridtet videre end "blot" at dele sorgen og afmagten med dem eller skabe et rituelt rum, som kan lindre ved at låne dem ord, skabe håb eller give et frikvarter fra det indre kaos, de ofte lever i. Det sker, at jeg trøster dem med beroligende ord eller rent fysisk ved at holde i hånden, ae på hovedet, give et knus eller hvad der nu føles naturligt og derved hjælpe med til, at sorgen hen ad vejen får en plads, hvor ikke hele deres liv bliver overskygget af den. Mange beboere i Landsbyen Sølund har en følelsesmæssig udviklingsalder under tre år. Dermed har de ikke udviklet evnen til at trøste sig selv,

som ifølge den engelske børnelæge og psykoanalytiker Donald W. Winnicott (1896-1971) sker i 3,5-4 års alderen, hvor barnet begynder at få et helt billede af sig selv. Som sjælesørger for udviklingshæmmede kan det være nyttigt at kende beboernes følelsesmæssige alder for dermed at vide, om hun har udviklet evnen til at trøste sig selv, eller hvor abstrakt han er i stand til at forstå eksempelvis døden.

Jeg bruger ofte udtrykket "Mindernes land" eller "Mindernes skatkammer" om de fortællinger og minder om afdøde, som jeg i samarbejde med pårørende og pædagoger må hjælpe beboerne med at skabe og træde ind i, når savnet melder sig. Samtidig er det som nævnt også nødvendigt at hjælpe med, at sorgen ikke skal fylde alting altid, så der også bliver plads til livet. Udviklingshæmmede har ofte brug for ekstra hjælp og støtte til at bevæge sig over i det restaurerende/genindførende spor efter at være ramt af sorg.

En dag tog jeg min salmebog med ned til Jens og tilbød ham, at vi kunne synge en salme. Det ville han rigtig gerne, og efter nogen tid fandt vi frem til Ingemanns "Gud ske tak og lov", som var blevet sunget i hans barndomshjem. Jens forbandt noget trygt med den salme, og derfor blev den rammesættende for vores samtaler fra da af, hvor jeg derefter dårligt kunne nå at sætte mig på min plads, førend Jens spurgte til salmen. Nogen gange måtte jeg starte på salmen mange gange, førend Jens fandt den tryghed og ro, som var nødvendig for, at vi kunne bevæge os ind i "Mindernes land" og tale om hans bror. Han afbrød mig ofte 5-10 gange ved at råbe "forfra Line Rudbeck". Jeg begyndte forfra på salmen, indtil han ikke længere afbrød mig og dermed var klar til at høre salmen til ende og derefter tale om minder, sorg og savn. Ud over salmesang og samtale bad vi som regel

fadervor sammen. Når vi i nogen tid havde talt om broren og savnet, var Jens klar til at fortsætte sin hverdag. Det fik han fortalt ved at foreslå, at vi skulle drikke en kop kaffe sammen. Efter kaffen var hældt op, lærte jeg hurtigt at skynde mig, for som regel gik der ikke lang tid, før han gerne ville være alene igen og give sig i kast med dagens øvrige opgaver og aktiviteter. At han var klar til komme tilbage til hverdagen viste han meget tydeligt ved at sige: "Tak for i dag, Line Rudbeck!"

For Jens blev den velkendte salme ud over at skabe et trygt rum for samtalen også en måde at udtrykke følelser og stemninger på, som han ikke selv kunne give udtryk for. Salmen blev indgangen til "Mindernes land" og udgangen derfra en kop kaffe.

I de samtaler, jeg har med beboerne, er det, der fylder på "undersiden" ofte en sorg, som de ikke har fået talt om. Jeg er blevet bekendt med en undersøgelse, der konkluderer, at 50-60% af akut ændret adfærd hos mennesker med udviklingshæmning, skyldes en ubearbejdet sorg. Udviklingshæmmede mister rigtig mange mennesker gennem deres liv. Det skyldes dødsfald blandt deres nærmeste og i særdeleshed tab i forbindelse med flytninger fra bosted til bosted og jobskifte blandt pædagoger foruden den sorg, det er, hvis man ikke kender sin historie eller er knyttet til et andet menneske. Min erfaring er, at vi, som færdes blandt udviklingshæmmede, ikke altid er gode til at få sagt farvel eller talt med dem om de mennesker, der ikke længere er en del af deres hverdag. I Landsbyen Sølund laver vi mindebøger og farvelbøger, når én dør eller rejser. En mindebog består af billeder af den, der er død, og det vi husker ham for samt billeder fra begravelsen og mindesamværet bagefter. Skal en pædagog rejse, bliver der lavet en farvelbog med bil-



leder af oplevelser, som en eller flere beboere har haft sammen med pædagogen. På sidste side er der sat et billede ind af ham, der nu er beboerens kontaktperson/ pædagog. Alle billeder printes ud på A4-sider, laminerer, sættes i en spiralryg og placeres på en hylde i fællestuen eller i de enkelte lejligheder. Bøgerne skal stå synligt fremme, så de er nemme at tage frem og snakke ud fra, hvis savnet melder sig.

Ofte kan beboerne ikke selv fortælle, hvad de er kedede af, eller hvem de savner, og så må vi – præst, pårørende eller pædagog - hjælpe dem med at finde den historie, de har brug for at høre. Ejvind boede i et hus, hvor der inden for nogle måneder havde været tre dødsfald, og der havde været nok at gøre for pædagogerne med alt det praktiske og følelsesmæssige, som følger med tre dødsfald. Så de havde ikke fået talt nok med beboerne om deres savn. På et medarbejdermøde nogle måneder efter det sidste dødsfald faldt snakken på Ejvind. Pædagogerne var bekymrede for ham. Han virkede meget apatisk, var helt grå i hovedet og hans tunge hang ud af munden på ham. De diskuterede, om han mon havde en depression og overvejede at kontakte lægen med henblik på at få udskrevet antidepressiv medicin. Heldigvis var der en, der foreslog, at han måske savnede Else, som var død, og som han var stærkt knyttet til. Det blev besluttet, at der hver dag efter frokost, skulle afsættes ti minutter til at tale med eller bare være sammen med Ejvind. Når frokosten var ryddet væk, blev der tændt et lys på det bord, hvor Ejvind sad, og en pædagog skulle sætte sig over til ham og fortælle den historie, man på medarbejdermødet var blevet enige om, at han nok havde brug for at høre: "Ejvind, vi kan se, at du er helt grå i hovedet og at din tunge hænger ud af halsen på dig. Vi tror, det er fordi, du savner Else". Og allerede dér løftede han sit

hoved og kiggede lige på pædagogen. Der var ramt rigtigt. Og efter et par uger, hvor pædagogerne hver dag havde givet Ejvind lidt ekstra tid og talt med ham om Else og alt det, de to havde haft sammen, havde han fået sin kulør tilbage i ansigtet og tungen var på plads i munden. Dette eksempel har været med til at lære mig, hvor vigtigt det er at hjælpe udviklingshæmmede med at få skabt et rum, hvor der er plads til at tale om det, der fylder på "undersiden". Som kristne har vi en fantastisk "værktøjskasse", som vi kan tage i brug for at skabe det nødvendige rum, nemlig ritualerne, bønnerne og den store salmeskat. Derudover er kristendommen fuld af håb; håb om forandring og håb om opstandelse. Og netop håb er meget vigtigt at kunne give de beboere, jeg i Landsbyen Sølund har sjælesørgeriske samtaler med.

I overstående eksempler fra den pastorale praksis i en menighed af udviklingshæmmede, håber jeg at have klargjort, at der både er teologiske, næstekærlige og historiske argumenter for at sætte fokus på udviklingshæmmede, og at vi inden for det kirkelige landskab har et særligt ansvar over for denne gruppe, som er nogle af "de mindste brødre og søstre i menigheden". Hvis vi skal rumme udviklingshæmmede i kirken og menighederne, er det nødvendigt, at teologien går i dialog med andre fag såsom historie, pædagogik og psykologi for at få en forståelse af de vilkår mange udviklingshæmmede har levet under og for at forstå de kognitive handicap, de har og hvad det derfor kræver af enkelhed, kontinuitet med videre. at møde dem på en måde, hvor de føler sig trygge, hvilket er forudsætning for al kommunikation og dermed også forkyndelse, undervisning, mission og diakoni, som kirkens fire udtryksformer.

**FORFATTER**

Line Rudbeck

[lru@km.dk](mailto:lru@km.dk)

+45 21 76 80 60

[www.kirker-skanderborg.dk](http://www.kirker-skanderborg.dk)